

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Κ. ΧΡΥΣΟΥ

Η ΠΡΟΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΣΕ ΜΗΤΡΟΠΟΛΗ*

Ἀπὸ τὰ σπουδαιότερα καὶ ἐντυπωσιακότερα γεγονότα τῆς μεσαιωνικῆς ἱστορίας τῆς Ἠπειροῦ εἶναι ἀναμφίβολα ἡ προσωρινὴ ἀποκοπὴ τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τὴν ἐπικράτεια τοῦ δεσποτάτου τῆς Ἄρτας καὶ ἡ ταυτόχρονη ἀνασύνδεσή τους μὲ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ 1318, μὲ ἐντελῶς πρωτότυπο καθεστῶς αὐτοδιοικήσεως. Τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο εἶναι γνωστό: Τὸ 1318 δολοφονήθηκε ὁ δεσπότης τῆς Ἠπειροῦ Θωμᾶς Ἄγγελος ἀπὸ τὸν ἀνεψιὸν του, τὸν κόμη τῆς Ζακύνθου καὶ τῆς Κεφαλονιάς Νικόλαο, ποὺ ἰδιοποιήθηκε τὸν τίτλο τοῦ «δεσπότη τῆς Ῥωμανίας», ὑποχρέωσε τὴν χήρα τοῦ Θωμᾶ, τὴν Ἄννα Παλαιολογίνα, νὰ τὸν παντρευθῆ, ἀσπάσθηκε τὴν ὀρθόδοξην πίστην γιὰ νὰ προσεταιρισθῆ τοὺς κατοίκους τῆς Ἠπειροῦ καὶ ἐπέβαλε δικό του, τυραννικὸ καθεστῶς στὸ δεσποτάτο. Τὸ Νικόλαο ἀρνήθηκαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὰ Ἰωάννινα. Μὲ τὴ βοήθεια τοῦ βυζαντινοῦ διοικητῆ τοῦ Βερατίου, τοῦ πιγκέρην Σουργιάννη Παλαιολόγου, τὸ «βασιλικὸν κάστρον» ἀποκόπηκε ἀπὸ τὴν παράνομη κυβέρνηση τοῦ δεσποτάτου καὶ ἀναγνωρίζοντας τὴν ἐπικυριαρχία τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρονίκου Β' τοῦ Παλαιολόγου ἐξασφάλισε, μὲ τὸν τύπον τῶν αὐτοκρατορικῶν προνομίων, τὴν αὐτοδιοίκηση καὶ τὴν ἀφορολογησίαν του¹.

Ὁ χρυσόβουλλος λόγος ποὺ ὁ Ἀνδρόνικος ὁ Β' ἐξέδωσε τὸ Φεβρουά-

* Εὐχαριστῶ θερμὰ τὸν καθηγητὴ κ. Donald M. Nicol ποὺ εἶχε τὴν καλὴ σὺνῃ νὰ διαβάσῃ τὴ μελέτη αὐτὴ καὶ νὰ κάνη χρήσιμες βιβλιογραφικὰς ὑποδείξεις.

1. K. H o p f, *Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit*, Leipzig 1867-68 (E r s c h - G r u b e r - Encyclopädie, τόμ. 85-86), ἀνατύπωση Νέα Ἰόρκη, τόμ. 2, σελ. 353. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τόμ. 5, Ἀθήνα 1874, σελ. 230 ἐ., W. M i l l e r, *The Latins in the Levant. A History of Frankish Greece (1204-1556)*, London 1908, σελ. 183, μετάφραση Σπ. Λάμπρου, Ἱστορία τῆς Φραγκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι, Ἀθήνα 1909/10, σελ. 249/50. Πρβλ. Κ. Μ. Μεκίου, Ἱστορία τῆς Ἠπειροῦ (ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς), Κάϊρον 1909, σελ. 66. καὶ τὴν πρόσφατη μελέτη τῆς A. L a i o u, *Constantinople and the Latins. The Foreign Policy of Andronicus II*, Cambridge, Mass., 1972, σελ. 257-9.

ριο τοῦ 1319 γιά τήν ἀπονομή τῶν προνομίων στοὺς Γιαννιῶτες¹, ἐπι-
κυρώνει σὲ πρώτη θέση τὰ δικαιώματα τῆς μητροπόλεως τοὺς: «Διορί-
ζεται γὰρ καὶ προστάσσει διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου λόγου ἡ βασι-
λεία μου, ἵνα προηγουμένως κατέχη ἡ ἐκεῖσε ἀγιωτάτη μητρόπολις τῶν
Ἰωαννίνων πάντα τὰ κτήματα καὶ δίκαια αὐτῆς, ὅσα δηλονότι κέκτηται
διὰ παλαιγενῶν δικαιωμάτων, εἴτε χωρία ταῦτα εἰσὶν, εἴτε ἀμπέλια, εἴτε
χωράφια, εἴτε μυλωνικά ἐργαστήρια, εἴτε τοιαῦτα ὑποστατικά, εἴτε
πάροικοι, εἴτε ἄλλο τι τοιοῦτον, ἀνενοχλήτως παντάπασι καὶ ἀδιασεί-
στως κατὰ τὰς περιλήψεις τῶν προσόντων αὐτῆ ἐπὶ τούτοις ἐγγράφων
δικαιωμάτων, κατέχη δὲ κατὰ τὸν ὅμοιον τρόπον καὶ εἴ τι προσεπεδόθη
αὐτῇ ἀρτίως διὰ γράμματος τοῦ περιποθῆτου γαμβροῦ τῆς βασιλείας μου,
τοῦ πιγκέρην Συργιάννη τοῦ Παλαιολόγου, ὅτι καὶ τοῦτο βούλεται καὶ
ἔχει θέλημα ἡ βασιλεία μου, ἵνα κατέχωνται ταῦτα πάντα παρὰ τῆς
δηλωθείσης ἀγιωτάτης μητροπόλεως καὶ δεσπόζωνται διηνεκῶς παρ' αὐ-
τῆς εἰς τὸν ἐξῆς πάντα χρόνον, εὐρίσκωνται δὲ ταῦτα καὶ εἰς πᾶσαν καὶ
παντοίαν ἀνενοχλησίαν καὶ ἐξκούσειαν»².

Αὐτὴ ἡ παράγραφος τοῦ αὐτοκρατορικοῦ χρυσοβούλλου ἀποτελεῖ
terminus ante quem γιά τήν προαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων σὲ
μητρόπολη, ἀφοῦ ἀναφέρει τὴν «ἐκεῖσε ἀγιωτάτην μητρόπολιν». Παρα-
μένει ὅμως ἀνεξακρίβωτη ἡ χρονολογία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ, πού ἀπε-
τέλεσε ὀρόσημο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τῆς πόλεως ἀλλὰ καὶ ὀλό-
κληρου τοῦ δεσποτάτου, γιὰτὶ δὲν ὑπάρχουν σαφεῖ καὶ αὐθεντικὰ στοι-
χεῖα.

Κατὰ καιροὺς προτάθηκαν διάφορες χρονολογίες γιά τὴν προαγωγή
τῆς ἐπισκοπῆς σὲ μητρόπολη³. Μὲ τὴ σύντομη αὐτὴ μελέτη ἐλπίζουμε
νὰ κατοχυρωθῇ τὸ ἔτος 1318 ὡς ἡ πιὸ πιθανὴ χρονολογία.

Ἔχει σωθῆ ἡ συνοδικὴ πράξις τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, πού
ἐπικυρώνει τὴν ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορος γιά τὴν προαγωγή τῆς ἐκ-

1. Γιά τὰ δύο χρυσοβούλλα πού ἐξέδωσε ὁ Ἀνδρόνικος μὲ τὰ προνόμια τῶν
Ἰωαννίνων, βλ. Α. Βρανούση, Χρονικά τῆς μεσαιωνικῆς καὶ τουρκοκρατουμέ-
νης Ἠπείρου, Ἰωάννινα 1962, σελ. 54-68 μὲ ὅλη τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία.

2. MM 5 (= F. Miklosich - J. Müller, Acta et Diplomata medii
aevi sacra et profana, τόμ. 5, Βιέννη 1880) σελ. 77-84· τὸ χωρίο στὴ σελ. 79,
28-80, 5.

3. Ὁ Π. Ἀραβαντινὸς τοποθετοῦσε τὴν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων στὴν
περίοδο ἀπὸ τὸν θ' ὡς τὸν ιβ' αἰῶνα (Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τόμ. 2, Ἀθήνα
1856, σελ. 232). Στὸ 1285 χρονολογοῦν τὸ γεγονός ὁ H. Gelzer, Ungedruckte
und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae Episcopatum, Abhandlungen
der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, τόμ. 21, München 1901, σελ. 529-
641, στὴ σελ. 605, ὁ S. Cirac Estopañan, Bizancio y Espana. El legato de

κλησίας τῶν Ἰωαννίνων¹. Τὸ κείμενο εἶναι σαφές: «(Ὁ αὐτοκράτωρ) σεπτῶ προστάγματι αὐτοῦ εἰς μητρόπολιν τὸ ἀπὸ τοῦδε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς εἶναί τε καὶ ὀνομάζεσθαι προήγαγε (δηλ. τὰ Ἰωάννινα) καὶ τετίμηκε καὶ τὸν ἀρχιερατικῶς αὐτῆς προστησόμενον τῆς τοῦ μητροπολίτου καὶ ὑπερτίμου κλήσεως καὶ τιμῆς ἀπολαύειν αἰεῖ... ἀκολούθως οὖν καὶ ἡ μετριότης ἡμῶν τῷ τοιοῦτῳ σεπτῶ προστάγματι... δῶρον ἅμα οἶόν τι καὶ αὐτῇ ἐπεισόδιον τῇ δηλωθείσῃ ἀγιωτάτῃ ἐπισκοπῇ τῶν Ἰωαννίνων χαρίσασθαι θέλουσα, τὴν παροῦσαν συνοδικὴν πρᾶξιν ἐκτίθησι, δι' ἧς τιμᾶσθαι ταύτην τῷ τῆς μητροπόλεως ἀξιώματι συγκαταπράττει καὶ συνεργάζεται»². Ὅμως ἐπειδὴ στὸ κείμενο δὲν ὑπάρχει οὔτε χρονολογία οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ πατριάρχη οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ πρῶ-

la basilissa Maria y de los déspotas Thomas y Essau de Joannina, τόμ. 1, Barcelona 1943, σελ. 206, ὁ F. D ö l g e r, Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, τεῦχος 4, München 1960, ἀρ. 2109, ὁ H. - G. B e c k, Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, München 1959, σελ. 181 ἐ., ὁ Α. Β ρ α ν ο ὄ σ η ς, Ἱστορικά καὶ τοπογραφικά τοῦ μεσαιωνικοῦ κάστρου τῶν Ἰωαννίνων, Ἀθήνα 1968, σελ. 14 (446) καὶ 28 (460) (ἀλλὰ πρβλ. τοῦ ἴδιου, ὁ.π. σελ. 64), ὁ Ἰ. Ἀ ν α σ τ α σ ί ο υ, στή Ἑθνικ. καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλ., τόμ. 7, στ. 65-69, στή στ. 66, ὁ V. L a u r e n t, Les registres des actes du patriarcat de Constantinople, τόμ. 1, Les actes des patriarches, τεῦχος 4, Les registres de 1208 à 1309, Paris 1971, ἀρ. 1482 (σελ. 272) καὶ ὁ D. M. N i c o l, Refugees, Mixed Population and Local Patriotism in Epiros and Western Macedonia after the Fourth Crusade: XVe congrès international d'Études Byzantines Rapports et co-rapports, 1. Histoire, 2. Composition et mouvement de la population dans le monde byzantin, Ἀθήνα 1976, σελ. 21. Στὴν ἐποχὴ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1284 καὶ 1307 τοποθετεῖ τὸ γεγονός ὁ Ἀ θ η ν α γ ὄ ρ α ς, μητρ. Παραμυθίας καὶ Πάργας, Ἡ ἐκκλησία τῶν Ἰωαννίνων, Ἡπειρωτικά Χρονικά 3 (1928) 3-49, στή σελ. 11, παίρνοντας τὸ ἔτος 1307 ἀπὸ τὸν W. Miller, ὁ π., πού κατέληξε στή χρονολογία αὐτῇ ἐπειδὴ στὸ ἔτος 1307 μαρτυρεῖται ὁ πρῶτος καθολικὸς ἐπίσκοπος Ναυπάκτου (βλ. παρακάτω, ὁ.π., ὑπ. 23). Τέλος στὸ 1318/9 χρονολογοῦν τὴν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων ὁ V. G r u m e l, Titulature de métropolitans byzantins, II: Métropolitans hypertimes, Mémoires L. Petit, Bucarest 1948, σελ. 152-184, στή σελ. 169, καὶ ὁ J. D a r r o u z è s, Le registre synodal du patriarcat byzantin au XIVe siècle (Archives de l'orient chrétien 12), Paris 1971, σελ. 245 καὶ 343. Γιὰ τὴ χρονολόγησιν πού κάνουν ὁ K. H o p f, ὁ K. Π α π α ρ ρ η γ ὄ π ο υ λ ο ς καὶ ὁ F. D ö l g e r, βλ. παρακάτω, σ. 7 ὑπ. 5.

1. Παραδίδεται στὸν cod. Vindobonensis 47, πού μαζὶ μὲ τὸν 48 τῆς ἴδιας συλλογῆς ἀποτελεῖ αὐθεντικὸ ἀντίγραφο τῶν πράξεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν περίοδο 1315-1404. Τὴ συλλογὴ μελέτησε πρόσφατα ὁ J. D a r r o u z è s στὸ βιβλίον πού μνημονεύουμε στὴν προηγούμενη ὑπόσ. ἀπὸ ἀποψη παλαιογραφικὴ καὶ διπλωματικὴ, ἐνῶ τὴν ἱστορικὴ ἀποψη μελέτησε στὸ βιβλίον του Recherches sur les ὀφρῖκια de l'église byzantine (Archives de l'orient chrétien 11), Paris 1970.

2. MM 1 (=M i k l o s i c h - M ü l l e r, ὁ.π. τόμ. 1) σελ. 93-95, τὸ χωρίο σελ. 94, 31-95, 7.

του μητροπολίτη τῶν Ἰωαννίνων, τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογήσεως ἔμεινε ἀνοιχτό.

Παρά ταῦτα ἡ θέση τῆς πράξεως στὸ ἀρχεῖο τοῦ Πατριαρχείου βοηθεῖ νὰ κάνουμε μερικὲς βásiμες ὑποθέσεις. Ἡ πράξη εἶναι καταχωρισμένη στὸ τέλος τῶν χρονολογημένων πράξεων τοῦ πατριάρχου Ἰωάννη ΙΓ' τοῦ Γλυκέως ποὺ πατριάρχευσε ἀπὸ τὸ 1315 ὡς τὸ 1320¹. Ἄν μάλιστα συνδέσουμε τὴν ἔλλειψη χρονολογίας στὴν πράξη μὲ τὴν ἀποδιοργάνωση τῆς πατριαρχικῆς γραμματείας στὴν τελευταία περίοδο τῆς πατριαρχείας τοῦ Ἰωάννη, ὁ ὁποῖος, ὅπως γνωρίζουμε, ἦταν σοβαρὰ ἄρρωστος², τότε ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἔλλειψη χρονολογίας ἔχουμε μιὰ ἔμμεση ἐνδειξη ὅτι ἀνήκει στὰ χρόνια 1318-1319.

Στὴν ἴδια ἐποχὴ ἀκριβῶς μᾶς ὀδηγοῦν ἔμμεσες, ἀλλὰ σαφεῖς ἀναφορὲς μέσα στὸ ἴδιο τὸ κείμενο τῆς πράξεως. Ἔτσι ὁ πατριάρχης, ἀναφερόμενος στὸ ἱστορικὸ πλαίσιο ποὺ ὀδήγησε στὴν ἐκδοση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ προστάγματος γιὰ τὴν προαγωγή, λέει ὅτι ἡ ἐπισκοπὴ Ἰωαννίνων «νῦν ὑπὸ τῷ γησίῳ δεσπότη, τῷ κρατίστῳ καὶ ἀγίῳ μου αὐτοκράτορι, καὶ τῇ καθόλου ἀγιωτάτῃ καὶ φυλακτικῇ μάνδρᾳ τῇ τοῦ θεοῦ ἐκκλησίᾳ ὡσπερὶ πλανηθὲν πρόβατον ἐνηκασθεῖσα καὶ γενομένη, τῶν ὁρέων, οἷς διέτριβε, καὶ τῶν ἐρημιῶν ἀποστᾶσα, ὃ τε κράτιστος καὶ ἀγιὸς μου αὐτοκράτωρ, ἀποδεξάμενος αὐτὴν τῆς ἐπὶ τὸ κρεῖττον ἐπιστροφῆς καὶ προνοίας...»³. Νομίζω ὅτι δὲν ἐπιδέχεται ἀμφιβολία ὅτι μὲ τὴν πρόταση αὐτὴ ὁ πατριάρχης ὑπαινίσσεται τὸ γεγονός ὅτι τὰ Ἰωάννινα θεληματικὰ ἀποκόπηκαν ἀπὸ τὸ δεσποτάτο τῆς Ἡπείρου («τῶν ὁρέων οἷς διέτριβε, καὶ τῶν ἐρημιῶν») καὶ ἐπεδίωξαν τὴν ἀνασύνδεσή τους μὲ τὴν αὐτοκρατορία τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὑπαινίσσεται δηλαδὴ τὰ γεγονότα τοῦ 1318. Τέλος, στὴν εἰσαγωγή τῆς συνοδικῆς πράξεως γίνεται γενικὰ λόγος γι' αὐτοὺς ποὺ «πολὺν ἤδη χρόνον τῆς τοῦ ῥωμαϊκοῦ σχοινίσματος ὀλομελείας ἀπορραγέντες καὶ ἀποπλανηθέντες»⁴. Αὐτὸ ὄχι μόνον ὑπαινίσσεται τὸ προηγούμενο πολιτικὸ σχῆμα, ὅταν δηλαδὴ τὰ Ἰωάννινα ἦταν ἀποκομμένα ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορία, ἀλλὰ θυμίζει καὶ τὴν εἰσαγωγή τοῦ χρυσοβούλλου τοῦ Ἀνδρονίκου τοῦ 1319, ὅπου ξαναβρίσκουμε τὴν ἀναφορὰ στὶς βιβλικὲς παραβολὰς τοῦ ἀπολλοδῶτος προβάτου καὶ τοῦ ἀσώτου υἱοῦ⁵.

1. J. D a r r o u z è s, Le registre, σελ. 245 καὶ 312. Πρβλ. V. G r u m e l, ὁ.π. σελ. 169.

2. Βλ. Σ τ. Ἰ. Κ ο υ ρ ο ὄ σ η, Ὁ λόγιος οἰκουμενικὸς πατριάρχης Ἰωάννης ΙΓ' ὁ Γλυκός, Ἐπετ. Ἐτ. Βυζ. Σπ. 41 (1974) 297-405, στή σελ. 363.

3. MM 1, σελ. 94, 26-31.

4. MM 1, σελ. 94, 18/9.

5. «Ἐν μὲν τοῖς ἱεροῖς καὶ θείοις λογίοις υἶὸν εὐρίσκομεν τῆς πατρικῆς ἐπι-

Νομίζω ὅτι οἱ παραπάνω ἐνδείξεις ἐπιβάλλουν νὰ χρονολογήσουμε τὴ συνοδικὴ πράξη — καὶ ἐπομένως καὶ τὸν προβιβασμὸ τῶν Ἰωαννίνων σὲ μητρόπολη — στὴν ἐποχὴ τῆς ἀνασυνδέσεως τοῦ κάστρου μὲ τὴν αὐτοκρατορία, δηλαδὴ στὸ 1318/9.

Τὸ παραπάνω συμπέρασμα θὰ γινόταν, ὑποθέτω, καθολικὰ ἀποδεκτό, ἂν δὲν ὑπῆρχαν ἄλλες, μεταγενέστερες πηγές, ποὺ χρονολογοῦν τὴν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων διαφορετικὰ. Σπουδαιότερη ἀπὸ αὐτὲς εἶναι ἄλλη συνοδικὴ πράξη τοῦ Οἴκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει στὸ 1285. Εἶναι ἡ *Πράξις συνοδικὴ ἐπὶ τῶν Ἰωαννίνων*, ποὺ εἶναι κι αὐτὴ ἀχρονολόγητη, ἀλλὰ ποὺ τὸ περιεχόμενό της ἐπιβάλλει νὰ τὴ χρονολογήσουμε στὴν ἀρχὴ τῆς δευτέρας πατριαρχείας τοῦ Φιλοθέου, δηλαδὴ στὸ 1365¹. Σύμφωνα μὲ τὴν πράξη τοῦ Φιλοθέου ἡ «Ναύπακτος... κατὰ γὰρ που τὸ ἐξακισχιλιοστὸν ἑπτακοσιοστὸν ἐνενηκοστὸν τρίτον ἔτος (6793 = 1285 μ. Χ.) ἀπεσπάσθη καὶ αὕτη ἀπὸ τῆς ῥωμαϊκῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῶν... Ἰταλῶν, ὁ δέ... Ἀνδρόνικος ὁ Παλαιολόγος... διωρίσατο καὶ ἐθέσπισε τὴν πρότερον εἰς ἐπισκοπὴν οὔσαν τῆς Ναυπάκτου, τὰ Ἰωάννινα καὶ ὑπὸ ταύτην τελοῦσαν μεταθεῖναι εἰς μητρόπολιν»². Τὴ χρονολογία 1285 κατοχυρώνει ἡ πράξη ἄλλη μιὰ φορά, ὅταν, λίγο πιὸ κάτω, βεβαιώνει ὅτι «χρόνων ἐξ ἐκείνου μέχρι νῦν παρωχηκότων ἐγγύς που τῶν ὀγδοήκοντα»³.

Φαίνονται ἀδιάψευστα τὰ χρονολογικὰ στοιχεῖα ποὺ παρέχει ἡ συνοδικὴ πράξη τοῦ 1365. Ὅμως δὲν εἶναι αὐθεντικά, γιατί μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Ναύπακτος πέρασε στὰ χέρια τῶν Ἰταλῶν ὄχι τὸ 1285 ἀλλὰ ἀργότερα, ἐνῶ μεταγενέστερη εἶναι καὶ ἡ σύνδεση τῆς προαγωγῆς τῶν Ἰωαννίνων μὲ αὐτὴ τὴν τύχη τῆς Ναυπάκτου.

Ἀρχικὰ πρέπει νὰ σταθοῦμε στὴν πληροφορία τῆς πράξεως τοῦ πατριάρχου Φιλοθέου γιὰ τὴν κατάληψη τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς. Τὸ κείμενο δὲν λέει βέβαια πῶς ἔγινε ἡ κατάληψη αὐτὴ, ἀφήνει ὅμως νὰ ἐνοήσουμε ὅτι οἱ Ἰταλοὶ ἀπέσπασαν βίαια τὴν πόλη ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ ἐπικράτεια. Ἀλλὰ γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Κάρολος Ηορφ ἐνετόπισε τὴν πολύτιμη μαρτυρία ὅτι ἡ Ναύπακτος δὲν καταλήφθηκε ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς, ἀλλὰ παραχωρήθηκε, μαζὶ μὲ ἄλλα τρία κάστρα, ὄχι

στασίας καὶ συνοικίσεως δραπετεύσαντα... Ἄλλ' ὥσπερ ἠβούλεθ' ὁ λόγος, ὡς ἄρα πρὸς τήνδε τὴν κρίσιν καὶ τὸ εἰρημένον ὑπόδειγμα καὶ τὴν τοῦ βελτίστου πρόνοιαν ἀεὶ τὸν σκοπὸν ἀπυθύνοντες καὶ νῦν ἀμέλει καιροῦ καλοῦντος παραπλήσι' ἀξιούμεν δρᾶν». MM 5, σελ. 77, 1 ἐ. καὶ 78, 5 ἐ.

1. J. D a r r o u z è s, ὁ.π. σελ. 273 ἐ. καὶ 364.

2. MM 1, σελ. 468-472, τὸ χωρίο σελ. 469, 17-29.

3. MM 1, σελ. 470, 7 ἐ. Πρβλ. V. L a u r e n t, Regestes, ἀρ. 1482.

ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα ἀλλὰ ἀπὸ τὸ δεσπότη τῆς Ἠπειροῦ Νικηφόρο Α' στὸν γιὸ τοῦ βασιλέως Καρόλου Β' τῆς Νεαπόλεως Φίλιππο τοῦ Τάραντος ὡς προίκα γιὰ τὸ γάμο του μὲ τὴν κόρη τοῦ δεσπότη Θάμαρ¹. Ἄν λοιπὸν συνδέσουμε τὴν πληροφορία τῆς πράξεως μὲ τὴν παραχώρηση τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τὸ δεσπότη τῆς Ἄρτας στὸ γαμπρό του Φίλιππο, τότε ἔχουμε καὶ τὸ πρῶτο διαπιστωμένο χρονολογικὸ λάθος στὸ κείμενο τῆς πράξεως. Γιατὶ ὁ γάμος τῆς Θάμαρ ἔγινε τὸ 1294 καὶ ὄχι τὸ 1285². Ἐπειδὴ δὲν ἔχουμε καμιὰ εἶδηση γιὰ κατάληψη τῆς Ναυπάκτου ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς στὴ δεκαετία πρὶν ἀπὸ τὸ 1294, ὀφείλουμε — σὲ ἀντίθεση πρὸς τὰ στοιχεῖα τῆς πράξεως τοῦ Φιλοθέου — νὰ θέσουμε τὸ γάμο τῆς Θάμαρ, δηλαδὴ τὸ ἔτος 1294, ὡς *terminus post quem* γιὰ τὴν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων.

Ἀνακριβεῖς ἐλέγχονται καὶ οἱ δύο λόγοι ποὺ σύμφωνα μὲ τὴν πράξη τοῦ Φιλοθέου ὀδήγησαν τὸν Ἀνδρόνικο στὴν ἀνύψωση τῶν Ἰωαννίνων σὲ μητρόπολη. Ὁ πρῶτος ἦταν «...ἵνα τὸ τῆς ἀποσπασθείσης μητροπόλεως (δηλ. Ναυπάκτου) ἐν αὐτῇ (δηλ. τῇ νέᾳ μητροπόλει) διασώζοιτο καὶ διατηροῖτο σχῆμα, καὶ μὴ καυχῶτο τὸ γένος τῶν Ἰταλῶν μειῶσαν τὸν τὰς ἄλλας συμπληροῦντα ἀριθμὸν μητροπόλεις τὰς ὑπὸ τὸν τῆς Νέας Ῥώμης τελούσας καὶ οἰκουμενικόν...»³. Ἀλλὰ τὸ φερόμενο ὡς ἀπόφαση τοῦ Ἀνδρόνικου καὶ τῆς συνόδου μέτρο τὰ Ἰωάννινα νὰ ὑποκαταστήσουν τὴ Ναύπακτο στὸ μητροπολιτικὸ «σχῆμα» γιὰ νὰ μὴ μειωθῇ ὁ ἀριθμὸς τῶν μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου λείπει τελείως ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ συνοδικὴ πράξη, μὲ τὴν ὁποία προήχθησαν τὰ Ἰωάννινα, ὅπως καὶ ἀπὸ τὰ δύο χρυσόβουλλα, ἀγνοεῖται ὅμως καὶ ἀπὸ τὴ λεγόμενη *Ἐκθεση τοῦ Ἀνδρόνικου Παλαιολόγου*, ποὺ παρουσιάζει τὴ μητρόπολη τῆς Ναυπάκτου στὴ μβ' καὶ τὰ Ἰωάννινα στὴ νγ' θέση στὴν τάξη προκαθηδρίας τῶν μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου⁴. Πέρα ὅμως ἀπ' αὐτὸ ἡ συνοδικὴ πράξη τοῦ 1365 μαρτυρεῖ ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ μὲ τὴν πράξη αὐτὴ καθορίσθηκε τὰ Ἰωάννινα νὰ ὑποκαταστήσουν τὴ Ναύπακτο στὴ θέση προκαθηδρίας: «Διὰ τοι τοῦτο, τῇ τοῦ κρατίστου καὶ ἁγίου μου αὐτοκράτορος νεύσει, συνδιασκεψαμένη ἢ μετριότης ἡμῶν τοῖς περι αὐ-

1. Κ. Η ο ρ φ, ὁ.π. σελ. 271. Πρβλ. καὶ Ἰωάννου Κατακουζηνοῦ, Ἱστορία, τόμ. 1, σελ. 529: «Πόλεως δὲ οὐδεμιᾶς ἠδυνήθησαν (δηλ. οἱ Ταραντῖνοι) κύριοι γενέσθαι, οὔτε ὅπλοις βιασάμενοι οὔτε πολιορκία ἀναγκάσαντες ὁμολογίᾳ παραδοῦναι, ἀλλ' ἀνεχώρησαν ὧν ἦγον ἀποβαλόντες οὐκ ὀλίγοις, πλὴν εἰ μὴ ὧν αὐτοῖς ἐκόντες οἱ Ἀκαρνανίας ἄρχοντες παρεχώρησαν, Βοντιτζης καὶ Ναυπάκτου καὶ Βοθρεντοῦ».

2. Κ. Παπαρρηγοπούλου, Ἱστορία 5, σελ. 151. Πρβλ. Ε. G. L é o n a r d, *Les Angevins de Naples*, Paris 1954, σελ. 201.

3. MM 1, σελ. 469, 29-32.

4. Βλ. Η. G e l z e r, ὁ.π. σελ. 598, ἀρ. 43.

τὴν ἱερωτάτους ἀρχιερεῦσι καὶ ὑπερτίμοις... (ἀκολουθοῦν τὰ ὀνόματα τῶν μελῶν τῆς πατριαρχικῆς συνόδου)... διέγνω καὶ κατεπράξατο, ὡς ἂν ἡ εἰρημένη ἀγιωτάτη μητρόπολις, τὰ Ἰωάννινα, ἐπέχη τὸν τόπον τοῦ Ναυπάκτου...»¹.

Ὡς δεῦτερο λόγο γιὰ τὴν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν Ἀνδρόνικο ἢ πράξη τοῦ Φιλοθέου παρουσιάζει «...ἵνα καὶ αἱ ὑπ' αὐτὴν οὖσαι ἐπισκοπαὶ ὑπὸ μίαν μητρόπολιν ὡσανεὶ μητέρα ἢ κεφαλὴν τάττειντο, ὡς εἷς τινα ἀρχὴν ἄλλην ἀναφερόμεναι, διὰ τὸ τῆς τάξεως καὶ ἀρχῆς καλόν· πᾶν γὰρ τὸ μὴ ὑπεῖκον τῷ μείζονι μὴδ' ὑπὸ ἀρχὴν ὃν οὐκ ἄτακτον μόνον καὶ ἀστάθμητον καὶ ἀνώμαλον, ἀλλὰ καὶ ῥᾶστα διολλύμενον τύχης περιπετεῖα καὶ χρόνου φορᾶ»². Ἄν τὸ χωρίο αὐτὸ σημαίνει ὅτι οἱ ἐπισκοπὲς τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου πέρασαν στὴ δικαιοδοσία τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων μὲ τὴν ἴδρυσή της, τότε εἶναι ἀνακριβές, γιατί ἀπὸ τὸ δεῦτερο χρυσόβουλλο τοῦ Ἀνδρονίκου, ποὺ ἐπικυρώνει τὰ δικαιώματα τῆς ἐκκλησίας Ἰωαννίνων, γνωρίζουμε ὅτι οἱ μόνες ἐπισκοπὲς ποὺ μεταβιβάσθηκαν στὴ μητροπολιτικὴ ἀρμοδιότητα τοῦ Ἰωαννίνων ἦταν τέσσερις ἐπισκοπὲς τῆς Ἠπείρου, δηλαδὴ οἱ Παραμυθίας, Βελλᾶς, Δρυϊνουπόλεως καὶ Χειμάρρας³. Ἀλλὰ ἐκτὸς ἀπ' αὐτά, ἡ πληροφορία τῆς πράξεως βρίσκεται σὲ ἀντίφαση καὶ μὲ τὴν ἴδια τὴν ἀπόφαση ποὺ περιέχει γιὰ τὸ 1365, ὅπου λέγεται ὅτι «...πᾶσαι αἱ τελοῦσαι ἐπισκοπαί, αἱ τε ὑπὸ τὴν Ναύπακτον καὶ αἱ ὑπὸ τὰ Ἰωάννινα, αἱ διατυπωθεῖσαι μετὰ τὸ ἀποσπασθῆναι τὴν Ναύπακτον ὑπὸ τῶν Ἰταλῶν τὸν τρόπον ὃν εἴρηται, μετὰ τὴν ἀπόστασιν τοῦ νῦν ὅπως ποτὲ εὐρισκομένου ἐκεῖσε Ναυπάκτου, τελῶσιν ἀ π ἄ ρ τ ι ὑπὸ τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν, τὰ Ἰωάννινα, μέχρις ἂν ἡ τοιαύτη Ναύπακτος ὑπὸ τῶν Λατίνων κατέχηται»⁴.

Νομίζω ὅτι ἡ ἀντίφαση τῶν στοιχείων τῆς συνοδικῆς πράξεως τοῦ 1365 πρὸς τὰ στοιχεῖα ποὺ μᾶς παρέχουν οἱ ἄλλες ἀξιόπιστες πηγές πρέπει νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ στὴν ἀπόρριψη τῶν στοιχείων τῆς πρώτης⁵. Τὰ

1. MM 1, σελ. 470, 33-471, 14.

2. MM 1, σελ. 469, 13-470, 4.

3. Τὸ χρυσόβουλλο δὲν ἀναφέρει τὰ ὀνόματα τῶν ἐπισκοπῶν. Τὰ ὀνόματά τους τὰ ταύτισε ὁ Π. Ἀ ρ α β α ν τ ι ν ῆ ς, Χρονογραφία τῆς Ἠπείρου, τόμ. 2, σελ. 231. Γιὰ τοὺς γεωγραφικοὺς ὅρους καὶ τὸ τοπωνύμιο τῶν χρυσοβούλλων βλ. Σ τ ε ρ γ ι ο π ο ὕ λ ο υ, Παρατηρήσεις εἰς τὴν νεωτέραν γεωγραφίαν τῆς Ἠπείρου, Ἀθῆνα 1937, σελ. 37-43.

4. MM 1, σελ. 471, 14-20.

5. Μερικοὶ ἱστορικοὶ δέχονται ἀβασάνιστα καὶ τίς δύο πηγές καὶ γιὰ αὐτὸ ἐπιχειροῦν νὰ συμβιβάσουν καὶ τίς δύο χρονολογίες. Ἔτσι δέχονται ὅτι μὲ τὴν παραχώρηση τῆς Ναυπάκτου στὸν καθολικὸ Φίλιππο τοῦ Τάραντος τὸ 1285 ἐγκαταστάθηκε ἐκεῖ καὶ καθολικὸς ἐπίσκοπος, γιὰ αὐτὸ ἡ ἐκκλησιαστικὴ δικαιοδοσία γιὰ τὸν ὀρθόδοξο πληθυσμὸ ἀνατέθηκε στὸ «μητροπολίτη» Ἰωαννίνων, ἐνῶ συγχρόνως δέχον-

έξήντα (ἢ ὀγδόντα) χρόνια ἀπὸ τὶς πρωτοβουλίες τοῦ Ἀνδρονίκου γιὰ τὰ Ἰωάννινα ὡς τὸ 1365 ἦταν γεμάτα ἀπὸ μεγάλες καὶ ποικίλες ἀνακατατάξεις στὰ Βαλκάνια, ἰδιαίτερα μάλιστα στὴν Ἠπειρο, πού γνώρισε πολλοὺς κυρίους, τυραννίες, κατάλυση τοῦ δεσποτάτου, σερβικὴ κατοχὴ κ.λ.π.. Ὅπως μαρτυρεῖ ἡ πράξι, μέσα στὰ τελευταῖα ὀγδόντα χρόνια μόνο τρεῖς ἐπίσκοποι μπόρεσαν νὰ χειροτονηθοῦν γιὰ τὰ Ἰωάννινα, κι

ται ὡς ἀξίωπιστα τὰ στοιχεῖα τῶν ἄλλων πηγῶν πού συνδέουν τὴν προαγωγὴ τῶν Ἰωαννίνων μὲ τὴν πολιτικὴ ἀνασύνδεσή τους μὲ τὴν αὐτοκρατορία τὸ 1318. Ἔτσι ὁ Κ. Η ο ρ f, ὁ.π. σελ. 271, γράφει γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κατάσταση τῆς Ναυπάκτου μετὰ τὴν ἐκχώρησή της τὸ 1295: ein lateinischer Metropolit schaltete fortan in «Naupaktos» während die Griechen in Aetolien laut Beschluss der Synode in Byzanz den Erzbischof von Joannina fortan als ihren Oberhirten anzusehen hatten, καὶ παραπέμπει στὴ συνοδικὴ πράξι τοῦ Φιλοθέου μὲ τὴν παρατήρηση ὅτι ἡ χρονολογία της εἶναι λαθασμένη κατὰ δέκα χρόνια. Ἀναλύοντας ὅμως τὸ χρυσόβουλλο τοῦ 1319 γράφει: Die Kirche aber, die bisher unter dem fränkischen Leranto gestanden, ward zur Metropole erhoben, ὁ.π. σελ. 353. Βλ. καὶ Κ. Παπαρρηγόπουλου, Ἱστορία, τόμ. 5, σελ. 152 καὶ 231 ἀντιστοίχως. Ἄλλὰ ὁ συνδυασμὸς αὐτὸς τῶν ἀντίθετων στοιχείων δὲν εἶναι θεμιτός. Ἡ ἔγιναν τὰ Ἰωάννινα μητρόπολη τὸ 1295 γιὰ νὰ ὑπαχθοῦν στὴ δικαιοδοσία τους οἱ ὀρθόδοξοι τῆς Αἰτωλίας, ἢ ἔγιναν τὸ 1318. Πάντως φαίνεται ὅτι μὲ τὴν ἐκχώρηση τῆς Ναυπάκτου δὲν πρόεκυψε ἀμέσως θέμα ἐγκαταστάσεως καθολικοῦ ἐπισκόπου ἐκεῖ, γιατί εἶχε συμφωνηθῆ στὸ συνοικέσιο ὅτι καὶ ἡ Θάμαρ θὰ μπορούσε νὰ μείνῃ ὀρθόδοξη. Μόνο ὅταν ἀργότερα συγκρούσθηκαν ὁ Φίλιππος μὲ τὸν Θωμᾶ, πού στὸ μεταξὺ εἶχε διαδεχθῆ τὸν πατέρα του Νικηφόρο, γιὰ τὶς κτήσεις τῶν Ἀνδεγαυῶν στὴν Ἠπειρο, ὑποχρεώθηκε ἡ Θάμαρ νὰ γίνῃ καθολικὴ, ἀργότερα δὲ παραμερίσθηκε τελείως. Ἄλλωστε ὡς πρῶτος καθολικὸς μητροπολίτης Ναυπάκτου ἀναφέρεται ὁ γάλλος Rostagnus Candola, πού μετατέθηκε ἀπὸ τὴ Σιδώνα στὴ Ναύπακτο τὸ 1307: Acta Clementis pp. V (1303-1314), ἔκδ. F. M. Delorme καὶ A. L. Tautu, Βατικανὸ 1955, ἀρ. 20, σελ. 33-4. Πρβλ. Lequien, Oriens Christianus, τόμ. 3, Paris 1740, ἀνατύπωση Graz 1958, στ. 995.

Σὲ παρόμοιο σφάλμα ὑπέπεσε καὶ ὁ F. Dölger. Ἔτσι ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀναγραφὴ ἀρ. 2109 (βλ. παραπάνω, ὑπ. 4) μὲ τὴν ἔνδειξη «b(ald) n(ach) 1285» γιὰ ἓναν αὐτοκρατορικὸ «ὀρισμὸ» πού τὴν ὑπαρξὴ του συνάγει ἀπὸ τὸ κείμενο τῆς συνοδικῆς πράξεως τοῦ Φιλοθέου, ὁ Dölger μὲ τὴν ἀναγραφὴ ἀρ. 2411, πού τὴ χρονολογεῖ στὸ Φεβρουάριο 1319, ἀναφέρεται στὸ γνωστὸ αὐτοκρατορικὸ πρόσταγμα γιὰ τὸ ἴδιο θέμα, πού μνημονεύεται στὴ συνοδικὴ πράξι τοῦ Ἰωάννου Γλυκέως. Ἄλλὰ τὴ σύγχυση στὶς ἀναγραφὲς τοῦ Dölger συμπληρώνει ἡ ἀναγραφὴ ἀρ. 2361, πού ἀναφέρεται στὸ ἴδιο πρόσταγμα μὲ βάση τὶς ἴδιες πηγὲς καὶ τὴν ἴδια βιβλιογραφία καὶ πού ὅμως χρονολογεῖται «πρὶν ἀπὸ τὸν Μάιο 1315»! Φαίνεται ὅτι ἡ χρονολογικὴ ἔνδειξη vor 1315 mai, εἶναι μᾶλλον «τυπογραφικὸ» λάθος ἀντὶ τοῦ ὀρθοῦ nach 1315 mai, πού στηρίχθηκε στὸ ὅτι, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τοῦ V. Grumel, τὸ Μάιο 1315 ἔγινε πατριάρχης ὁ Ἰωάννης Γλυκὺς. Ἐπομένως σὲ μὴ νέα ἐκδοσὴ τῶν Regesten τοῦ Dölger πρέπει νὰ διαγραφοῦν οἱ ἀριθμοὶ 2109 καὶ 2361. Τέλος, σὲ «τυπογραφικὸ» λάθος ὀφείλεται μᾶλλον καὶ ἡ χρονολόγησις τῆς πράξεως τοῦ 1365 στὸ 1305 ἀπὸ τὸν H. - G. Beck, ὁ.π. σελ. 181.

ἀπὸ αὐτοὺς μόνο οἱ δύο νὰ ἀσκήσουν τὰ καθήκοντά τους¹. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιατί ὁ πατριάρχης Φιλόθεος δὲν γνώριζε τὸ πραγματικὸ πολιτικὸ πλαίσιο καὶ τὶς λεπτομέρειες τῆς προαγωγῆς τῶν Ἰωαννίνων, ὅταν τὸ 1365 ἀποφάσισε νὰ τακτοποιήσῃ τὴν ἐκεῖ κατάσταση στέλλοντας νέο μητροπολίτη.

Κατὰ καιροὺς ἔχουν προσαχθῆ τρεῖς ἀκόμη μαρτυρίες κατὰ τῆς θεωρίας πού συνδέει χρονικὰ τὴν προαγωγή τῶν Ἰωαννίνων σὲ μητρόπολη μὲ τὴν ἀνασύνδεσή τους μὲ τὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία καὶ ἐπομένως μὲ τὰ δύο χρυσόβουλλα τῶν ἐτῶν 1319 καὶ 1321. Νομίζω ὅμως ὅτι οἱ μαρτυρίες αὐτὲς δὲν ἀντέχουν στὸν κριτικὸ ἔλεγχο. Ἄς τὶς ἐξετάσουμε.

1. Ὁ Π. Ἀραβαντινὸς στηρίχθηκε στὸ ἴδιο κείμενο τοῦ δευτέρου χρυσοβούλλου γιὰ νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ Ἰωάννινα εἶχαν γίνεи μητρόπολη πολὺ πρὶν ἀπὸ τὴ βασιλεία τοῦ Ἀνδρόνικου τοῦ Παλαιολόγου, δηλαδὴ στὴν ἐποχὴ ἀπὸ τὸν θ' ὡς τὸν ιβ' αἰώνα. Ἔτσι ἰσχυρίσθηκε ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ χρυσοβούλλου, τὰ Ἰωάννινα «ἀνέκαθεν» ἀσκοῦσαν δικαιοδοσίαν πάνω στὶς τέσσερις ἐπισκοπὲς τῆς περιοχῆς τους καὶ ἐπομένως ὁ Ἰωαννίνων εἶχε ἀπὸ τότε μητροπολιτικὲς ἀρμοδιότητες². Ἀλλὰ ἡ πρόταση «ἐφ' οἷς ἀνέκαθεν δικαιοῦται αὕτη», στὴν ὁποία στηρίζεται ὁ Ἀραβαντινός, ἀναφέρεται στὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τοῦ ἀρχιερέα μόνο πάνω στοὺς κληρικοὺς τῆς ἴδιας τῆς ἐκκλησίας τῶν Ἰωαννίνων, ὄχι στὶς τέσσερις ἐπισκοπὲς. Μετὰ τὴν ἀναγραφή τῶν «χωρίων» καὶ τῶν «σιγίλλατικίων», πού ἀνήκουν στὴ μητρόπολη σύμφωνα μὲ τὰ παλαιὰ τῆς δικαιώματα, τὸ χρυσόβουλλο προσθέτει: «Σὺν τούτοις δὲ ἔχει τὸ μέρος τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας καὶ τὴν κρίσιν τῶν τε κληρικῶν αὐτῆς καὶ τῶν ἐτέρων, ἐφ' οἷς ἀνέκαθεν δικαιοῦται αὕτη». Μετὰ τὴν προσθήκη αὐτὴ τὸ κείμενο συνεχίζει: «Ἔτι δὲ καὶ εἰς τὴν ἐκτὸς χώραν ἐν τῷ θέματι τῶν Ἰωαννίνων ἔχει ἐνορίας πέντε, ἧγουν τὴν ἐνορίαν τὴν ἔξω Ἰωαννίνων, τοῦ Ζαγορίου, τοῦ Τζεμερνίκου, τοῦ Σμοκόβου καὶ τοῦ Σοστρουνίου, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰς ἐκεῖσε τέσσαρας ἐπισκοπὰς»³. Ἐπομένως τὸ δικαίωμα, πού εἶχε ὁ Ἰωαννίνων «ἀνέκαθεν», δὲν περιελάμβανε καὶ τὶς ἐπισκοπὲς, δηλαδὴ καὶ τὶς μητροπολιτικὲς ἀρμοδιότητες. Ἡ ἐρμηνεία αὕτη ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ σχετικὴ μὲ τὰ δικαιώματα τῆς μητροπόλεως Ἰωαννίνων παράγραφον τοῦ πρώτου χρυσοβούλλου, ὅπου οἱ ἐπισκοπὲς δὲν συμπεριλαμβάνονται στὰ κεκτημένα δικαιώματα: «Ὅσα δηλονότι κέκτηται διὰ παλαιγενῶν δικαιωμάτων, εἴτε χωρία ταῦ-

1. MM 1, σελ. 470, 8 ἔ.

2. Χρονογραφία Ἡπειροῦ 2, σελ. 231.

3. MM 5, σελ. 85.

τα εἰσίν, εἴτε ἀμπέλια, εἴτε χωράφια, εἴτε μυλωνικά ἐργαστήρια, εἴτε ἕτερα τοιαῦτα ὑποστατικά, εἴτε πάροιχοι, εἴτε ἄλλο τι τοιοῦτον»¹.

2. Τῆ δευτέρα μαρτυρία ἀντλεῖ πάλι ὁ Ἀραβαντινὸς ἀπὸ ἐπιγραφῆ πού βρίσκεται στὸ ὑπέρθυρο τοῦ καθολικοῦ τῆς Μονῆς ἀγ. Νικολάου τῶν Φιλανθρωπινῶν ἢ τοῦ Σπανοῦ στὸ νησί τῶν Ἰωαννίνων. Ἡ ἐπιγραφὴ αὐτὴ μαρτυρεῖ ὅτι ὁ ναὸς ἀνεγέρθηκε τὸ 1292 «διὰ σηδρομῆς τε παρὰ τοῦ τιμιωτάτου ἱερέως κυρῶ Μιχαὴλ καὶ οἰκονόμου τῆς ἀγιοπάτης Μ(η)τροπόλεως Ἰωαννίνων τοῦ Φιλανθρωπινοῦ ,ζω'»². Ἐπειδὴ καὶ μιὰ ἄλλη ἐπιγραφὴ, πού ἐπίσης ἀναφέρεται στὸν ἴδρυτὴ τῆς Μονῆς Μιχαὴλ Φιλανθρωπινό, ὁμιλεῖ περὶ «ἀγιοπάτης μητροπόλεως Ἰωαννίνων», μαρτυρεῖ μάλιστα ὅτι ὁ κτίτωρ Μιχαὴλ εἶχε ἀνακηρυχθῆ καὶ «ὑποψήφιος» γιὰ τὴ μητρόπολη³, ὁ ἡπειρωτῆς ιστοριοδίφης συμπεραίνει ὅτι τὰ Ἰωάννινα εἶχαν ἀνυψωθῆ σὲ μητρόπολη πρὶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση τῆς Μονῆς τὸ 1292⁴. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιχειρήμα αὐτὸ δὲν εἶναι ἰσχυρό. Γιατὶ οἱ ἐπιγραφὰς ἐγίναν στὸν 15^ο αἰ. (1542)⁵ καὶ ἦταν ἐπομένως φυσικὸ νὰ μνημονεῦεται σ' αὐτὰς ἀναδρομικὰ ἢ ἐκκλησια τῶν Ἰωαννίνων ὡς μητρόπολη. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἡ «ὑποψηφιότητα» τοῦ Μιχαὴλ Φιλανθρωπινοῦ μαρτυρεῖται ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπιγραφὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατό του, ὁ ὁποῖος καὶ ματαίωσε τὴ χειροτονία του σὲ μητροπολίτη καὶ πού χρονολογεῖται στὸ ἔτος 1342, δηλαδὴ 24 χρόνια μετὰ τὴ μαρτυρημένη ἀνύψωση τῶν Ἰωαννίνων σὲ μητρόπολη.

3. Ἡ τρίτη μαρτυρία, πού μνημονεῦει ὁ S. Cirac Estoraffan⁶, εἶναι ἡ ἀναγραφὴ στὴν Ἐκθεση τοῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου γιὰ τὰ Ἰωάννινα: «νγ' ὁ Ἰωαννίνων· καὶ αὐτὰ ἐπισκοπῆ ὄντα τῆς μητροπόλεως Ναυπάκτου εἰς νγ' θέσιν προεβιβάσθησαν»⁷. Ἐπειδὴ ὁ ἐκδότης καὶ κυριό-

1. MM 5, σελ. 79, 30-33.

2. Ἀ. Ευγγουπούλου, Μεσαιωνικὰ μνημεῖα Ἰωαννίνων, Ἡπειρωτικὰ Χρονικά 1 (1926) 137 ἑ.

3. «† Ἐκοιμήθη ὁ δοῦλος τοῦ Θεοῦ Μιχαὴλ ὁ Φιλανθρωπηνὸς καὶ μέγας οἰκονόμος ἔτι δὲ καὶ ὑποψήφιος τῆς ἀγιο(πάτης) (μη)τρο(πόλεως) Ἰωαννίνων ἐπὶ ἔτους ,ζων», Ἀ. Ευγγουπούλου, ὁ.π. σελ. 134. Πρβλ. Σ. Δάκαρη, Τὸ νησί τῶν Ἰωαννίνων, Ἀθήνα 1971, σελ. 19.

4. Ὁ.π. σελ. 233. Πρβλ. Ἀθηναγόρου Παραμυθίας, ὁ.π. σελ. 19 ἑ.

5. Ἀ. Ευγγουπούλου, ὁ.π. σελ. 138.

6. Ὁ.π., τόμ. 1, σελ. 206.

7. H. Gelzer, ὁ.π. σελ. 598, ἀρ. 54. Πρβλ. τὴν Ἐκθεση ἀρ. XI στὴν ἐκδοσὴ τοῦ G. Parthey, Hieroclis synecdemus et notitiae graecae episcopatum, Berlin 1866, σελ. 229: «νγ' ὁ Ἰωαννίνων, ἐπισκοπῆ οὖσα τοῦ Ναυπάκτου ἐτιμήθη». Πρβλ. καὶ τὴν Ἐκθεση ἀρ. XII στὴν ἴδια ἐκδοσὴ, σελ. 239: «νγ' τὰ Ἰωάννινα ὄντα ἐπισκοπῆ τοῦ Ναυπάκτου ὑποκειμένα, ἐτιμήθησαν εἰς μητρόπολιν, εἰς θρόνον νγ' καὶ πολλῶν ἄλλων τιμῶν ἡξιώθησαν διὰ βασιλικῆς χρυσοβούλλου ὑπὸ τοῦ εὐσεβεστάτου Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου».

τερος μελετητῆς τῆς Ἐκθέσεως, ὁ Heinrich Gelzer, τὴ χρονολογεῖ στὸ 1298, συμπεραίνεται ὅτι πρὶν ἀπὸ τὴ χρονολογία αὐτὴ τὰ Ἰωάννινα εἶχαν γίνεи μητρόπολη καταλαμβάνοντας τὴν 53ῃ θέσῃ στὸ συνταγματικὸν τῶν μητροπόλεων τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου. Νομίζω ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἐμπόδιο γιὰ τὴν κατοχύρωση τῆς χρονολογίας 1318 γιὰ τὸν προβιβασιμὸν τῶν Ἰωαννίνων δὲν εἶναι ἰσχυρὸν. Γιατὶ μπορεῖ νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἡ Ἐκθεσὴ τοῦ Ἀνδρονίκου εἶναι ἀρκετὰ μεταγενέστερη.

Ὁ H. Gelzer κατέληξε στὴ χρονολόγησιν τῆς Ἐκθέσεως στὸ 1298 διορθώνοντας τὴν ἐπιγραφὴν τῆς σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ χειρόγραφα ποῦ μᾶς τὴν παραδίδουν. Ὁ Κῶδ. Marcianus Cl. III, cod. V, φ. 261^r ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν μὲ τὰ ἐξῆς στοιχεῖα: «Ἡ γενομένη ἐκθεσις τῶν ὑποκειμένων τῆ βασιλίδι Κωνσταντινουπόλει μητροπόλεων ἐπὶ τῆ βασιλείᾳ τοῦ αἰοιδίμου βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου τῶν Παλαιολόγων» καὶ ἀπὸ δεῦτερον χέρι τὴν ἐνδειξιν: «ἐν ἔτει ρωξ»¹. Ὁ Gelzer λοιπὸν θεώρησε ἐσφαλμένη τὴ χρονολογία 1351/2 καὶ διόρθωσε τὸ ρωξ σὲ ρωζ, ὅποτε ἔφθασε στὸ 1298. Ἀλλὰ ἡ διόρθωσις αὐτὴ δὲν εἶναι μόνον ἐπισφαλῆς ἀπὸ τὴ φύσιν τῆς. Περιέχει καὶ ἓνα λάθος. Ὁ Gelzer ἐπέμεινε νὰ διορθώσῃ τὴν πρόσθετην χρονολογίαν στὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς γιατί, ὅπως φαίνεται, ἐξέλαβε τὸν Ἀνδρόνικον τῆς ἐπιγραφῆς ὡς τὸν Ἀνδρόνικον Β' (1282-1328), ἐνῶ προφανῶς ἡ ἐπιγραφὴ ἀναφέρεται στὸν Ἀνδρόνικον Γ' (1328-1341) — ποῦ ἦταν ὁ δεῦτερος Παλαιολόγος μὲ τὸ ὄνομα Ἀνδρόνικος — ἀφοῦ ὁμιλεῖ περὶ «βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ δευτέρου τῶν Παλαιολόγων» καὶ ὄχι «τοῦ δευτέρου Παλαιολόγου». Τόσο ἡ πιδ γνήσια ἐπιγραφὴ τῆς Ἐκθέσεως, ποῦ ἐκδίδει ὁ Gelzer², ὅσο καὶ ἀρκετὲς ἀναγραφὰς μέσα στὸ ἴδιον τὸ κείμενον τῆς μνημονεύουν τὸν Ἀνδρόνικον Β' ὡς «αἰοιδίμον βασιλέα»³. Τὸ ἴδιον συμβαίνει ὅμως καὶ μὲ τὸν Ἀνδρόνικον Γ', ποῦ καὶ αὐτὸς παρουσιάζεται ὡς ἤδη νεκρός⁴. Τέλος ἡ ἴδια Ἐκθεσὴ ἀναφέρεται καὶ στὴν ἐποχὴ τῶν ἐμφύλιων ταραχῶν μετὰ τὸ θάνατον τοῦ Ἀνδρονίκου Γ'⁵. Ἐπομένως ἡ χρονολογικὴ προσθήκη ρωξ' στὸ χειρόγραφο τῆς Μαρκιανῆς μπορεῖ νὰ εἶναι καὶ ὀρθή.

1. H. Gelzer, ὁ.π. σελ. 602.

2. «Ἡ ἐκθεσις αὐτὴ τῶν ὑποκειμένων μητροπόλεων τῶ ἀποστολικῶ καὶ πατριαρχικῶ θρόνῳ τῆς θεοφυλάκτου καὶ βασιλίδος Κωνσταντινουπόλεως· ἐξετέθη ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ αἰοιδίμου κυροῦ Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου τοῦ γέροντος», Gelzer, ὁ.π. σελ. 597.

3. Π.χ. ὁ ἀρ. 11: «ὁ Φιλαδελφείας· αὐτὴ ἐπισκοπὴ τῶν Σάρδεων οὐσα καὶ διαφόρως τιμηθεῖσα πρότερον, ὕστερον προεβιβάσθη παρὰ τοῦ αἰοιδίμου καὶ εὐσεβοῦς βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου εἰς θρόνον ἰ'».

4. Βλ. π.χ. ἀρ. 121 (σελ. 601): «Παρὰ δὲ τοῦ αἰοιδίμου κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου τοῦ νέου ἐτιμήθησαν εἰς μητροπόλεις...».

5. Βλ. ἀρ. 124-144: «Μετὰ δὲ τὴν τελευταίαν τοῦ αὐτοῦ βασιλέως κυροῦ Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ἐν τῶ καιρῶ τῆς συγχύσεως προεβιβάσθησαν εἰς μητροπολιτῶν ἀπὸ ἀρχιεπισκόπων...».

Ἄν ὁ Gelzer εἶχε ἀποφύγει τὴν αὐθαίρετη διόρθωση καὶ δὲν στήριζε σ' αὐτὴ τὴ χρονολόγησι τῆς Ἐκθέσεως, θὰ ἀπαλλασσόταν ἀπὸ τὴν ὑποχρέωση νὰ ἐξηγήσῃ γιατί ἀρκετὲς καὶ μάλιστα σημευτικὲς ἀναγραφὲς στὴν Ἐκθεση αὐτὴ εἶναι μεταγενέστερες ἀπὸ τὴ χρονολογία πού προτείνει καὶ πού τελικὰ ἀναγκάζεται νὰ ἐξηγήσῃ προσάγοντας τὸ ἐπιχείρημα τῆς ἀμηχανίας, δηλαδὴ ὅτι εἶναι μεταγενέστερες προσθηκὲς¹. Ἴσως τὸ λάθος τοῦ Gelzer νὰ ὀφείλεται στὴν ἐρμηνεία πού συχνὰ δίνει γιὰ τὴ διατύπωση αὐτῶν τῶν Ἐκθέσεων, ὅτι δηλαδὴ εἶχαν καθοριστικὴ καὶ δεσμευτικὴ σημασία γιὰ τὴν τάξη προκαθεδρίας, ἐνῶ τὸ ὀρθὸ εἶναι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ ἀναρίθμητες αὐτὲς Ἐκθέσεις, πού τίς βρίσκουμε σὲ κάθε νομοκάνονα, κι ὅταν ἀκόμη οἱ ἴδιες ἀνάγουν τὴ σύνταξή τους σὲ ὑψηλὴ ἐπιταγὴ, καταγράφουν μιὰ κατάστασι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἱεραρχίας πού περιέχει πολλὰ ἀναγραφὰς μὲ ἱστορικὴ μόνον ἀξία, ἀφοῦ οἱ ἀναγραφόμενοι θρόνοι εἶχαν καταργηθῆ στὸ ἀπώτερο ἢ τὸ πιὸ πρόσφατο παρελθόν². Πάντως κι ἂν ἡ χρονολογία 1298 γιὰ τὴν Ἐκθεση ἀποδεικνυόταν σωστὴ, θὰ μπορούσαμε ἐφαρμόζοντας τὴ μέθοδο τοῦ Gelzer νὰ θεωρήσουμε τὴν ἀναγραφὴ τῶν Ἰωαννίνων στὴν κατηγορία τῶν μητροπόλεων ὡς μεταγενέστερη προσθήκη.

Ἡ μόνη ἐπιφύλαξι γιὰ τὴ χρονολογία πού ἐπιχειρεῖ νὰ κατοχυρώσῃ ἡ μελέτη αὐτὴ, ὀφείλεται στὸ γεγονός ὅτι τὰ δύο χρυσόβουλλα τοῦ Ἀνδρονίκου δὲν βεβαιώνουν οὔτε ὑπαινίσσονται ὅτι ἡ προαγωγή τῆς ἐπισκοπῆς Ἰωαννίνων σὲ μητρόπολι εἶχε γίνῃ μὲν πρὶν ἀπὸ λίγους μῆνες, παρ' ὅλο ὅτι ὁμιλοῦν γιὰ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ προνόμια τῆς μητροπόλεως, τὸ δεῦτερο μάλιστα χρυσόβουλλο εἶναι ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένο σ' αὐτά. Ἀλλὰ γιὰ τὸ γεγονός αὐτὸ θὰ μπορούσε ἴσως κανεὶς νὰ προσαγάγῃ τὴν ἐξηγήσιν ὅτι πρὶν ἀπὸ λίγο εἶχε ἐκδοθῆ τὸ αὐτοκρατορικὸ πρόσταγμα πού καθόριζε τὴν πνευματικὴ δικαιοδοσία τῆς νέας μητροπόλεως. Ἐπομένως τὰ χρυσόβουλλα μπορούσαν νὰ περιορισθοῦν στὴν ἐπικύρωσι τῶν ὑλικῆς φύσεως προνομίων τῆς ἐκκλησίας Ἰωαννίνων, ὅταν ἡ προαγωγή τους ἦταν πιά ἐπικυρωμένη.

1. Π.χ. ἡ ἴδρυσή τῆς μητροπόλεως Λιτβῶν (Λιθουανίας) (ἀρ. πγ) πού ἐγινε ἐπὶ πατριάρχου Ἰωάννου ΙΒ' τὸ 1300/1 ἢ ἐπὶ Ἰωάννου ΙΓ' τοῦ Γλυκέως (1315-1320), ἡ ἴδρυσή τῆς μητροπόλεως Γαλιτζῆς (ἀρ. πα) πού ἡ ἴδια Ἐκθεση χρονολογεῖ στὸ 1303/4 καὶ ἡ ἀναγραφὴ τῆς Μονεμβασίας στὴ 13δ' θέση στὴν Κλήσιν μητροπολιτῶν, πού προϋποθέτει τὴν ἀνύψωσή της, ἡ ὅποια πιθανὸν ἐγινε τὸ 1307/8.

2. Βλ. H.-G. Beck, ὁ.π. σελ. 148 ἐ.